BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHISINING KASBIY FAOLIYAT TURLARINING NAZARIY ASOSLARI

Aslonova Nargiza Mustafoevna
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. *Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyat turlari pedagogik faoliyat tuzilishiga oid tadqiqotchi olimlari qarashlari tahlil qilinadi. Gnostik, loyihalash, konstruktiv, tashkilotchilik va kommunikativ komponentlar boshlang‘ich ta’lim sharoitiga tatbiq etilib, diagnostik, metodik, o‘qitish, tarbiyaviy, baholash va refleksiv faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, pedagogik faoliyat, kasbiy kompetentlik, diagnostika, darsni loyihalash, tarbiyaviy faoliyat, pedagogik muloqot, refleksiya.*

Аннотация. *В тезисах анализируются взгляды исследователей на структуру профессиональной деятельности учителя начальных классов. Гностический, проектировочный, конструктивный, организаторский и коммуникативный компоненты рассматриваются применительно к условиям начального образования. Раскрывается взаимосвязь диагностической, методической, преподавательской, воспитательной, оценочной и рефлексивной деятельности.*

Ключевые слова: *начальное образование, педагогическая деятельность, профессиональная компетентность, диагностика, проектирование урока, воспитательная деятельность, педагогическое общение, рефлексия.*

Abstract. *This paper analyzes researchers’ views on the structure of primary school teachers’ professional activity. The gnostic, planning, constructive, organizational, and communicative components are examined in the context of primary education. The paper also explores the interrelationship among diagnostic, methodological, instructional, educational, assessment, and reflective activities.*

Keywords: *primary education, pedagogical activity, professional competence, diagnostics, lesson planning, educational activity, pedagogical communication, reflection.*

Jahon ta’limi doirasida tayanch savodxonlikdagi qiyinchiliklar, inklyuziv ta’lim talablari, o‘qituvchilarni sifatli tayyorlash ehtiyoji va raqamli vositalarni

pedagogik maqsadga muvofiq qo‘llash kabi xalqaro muammolarni hal etish vazifasi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining diagnostik, loyihalash, o‘qitish, tarbiyaviy, kommunikativ va refleksiv faoliyati qanday qilib yagona samarali jarayonga birlashishini nazariy jihatdan asoslash maqsadga muvofiqligini asoslaydi. Jumladan, Jahon ta’limida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyat turlarini ilmiy o‘rganish, avvalo, bolalarning tayanch savodxonligini ta’minlash zarurati bilan bog‘liq. Jahon bankining 2024-yilda keltirgan ma’lumotiga ko‘ra, past va o‘rta daromadli mamlakatlarda har o‘n boladan yetti nafari o‘n yoshga kelib sodda matnni tushunib o‘qiy olmaydi [1]. Bu ko‘rsatkich o‘qituvchining vazifalarini faqat mavzuni tushuntirish bilan chegaralamasdan, o‘quvchi qiyinchiligini erta aniqlash, unga mos mashqlarni tanlash va o‘sishni muntazam kuzatish nuqtayi nazaridan o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining bilim olish usullari, muloqot madaniyati va o‘qishga munosabati shakllanadigan bosqichdir. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyatini faqat dars o‘tish bilan izohlash yetarli emas. O‘qituvchi o‘quvchilarning tayyorgarligini o‘rganadi, ta’lim jarayonini rejalashtiradi, dars va tarbiyaviy ishlarni tashkil etadi, oila bilan hamkorlik qiladi hamda erishilgan natijalarga ko‘ra o‘z ishini takomillashtiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati - kichik maktab yoshidagi bolalarning ta’lim olishi, tarbiyalanishi va rivojlanishini maqsadli tashkil etishga qaratilgan pedagogik faoliyatdir. O‘qituvchi darsni o‘tish bilan birga o‘quvchilarning imkoniyatlarini o‘rganadi, mashg‘ulotlarni rejalashtiradi, sinfdagi munosabatlarni boshqaradi, natijalarni baholaydi va o‘z ishini takomillashtiradi.

Pedagogik faoliyatning tuzilishini izohlashda N.V. Kuzmina gnostik, loyihalash, konstruktiv, kommunikativ va tashkilotchilik komponentlarini ajratadi. V.A. Slastenin, I.F. Isayev va E.N. Shiyanov esa o‘qituvchi ishining konstruktiv, tashkilotchilik va kommunikativ jihatlari o‘zaro bog‘liqligini ta’kidlaydi. Ushbu nazariy qarashlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kundalik vazifalarini tizimli tushuntirishga yordam beradi. [2; 3].

Kasbiy faoliyat tuzilishini tushuntirishda rus olimi N.V. Kuzminaning pedagogik tizim haqidagi qarashlari muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. U pedagogik tizimning gnostik, loyihalash, konstruktiv, kommunikativ va tashkilotchilik komponentlarini ajratadi. Gnostik komponent o‘quvchi va ta’lim sharoitini o‘rganishga, loyihalash komponenti istiqboldagi maqsadlarni belgilashga, konstruktiv komponent esa mashg‘ulot mazmuni va harakatlar ketma-ketligini tuzishga xizmat qiladi. Kommunikativ va tashkilotchilik komponentlari pedagogik

munosabatlarni o‘rnatish hamda o‘quvchilar faoliyatini uyushtirishda namoyon bo‘ladi [2]. V.A. Slastenin, I.F. Isayev va E.N. Shiyanov pedagogik faoliyatning konstruktiv, tashkilotchilik va kommunikativ jihatlarini o‘zaro aloqador holda izohlaydi. Ularning talqinida konstruktiv faoliyat o‘quv materialini tanlash va ta’lim jarayonini rejalashtirishni, tashkilotchilik faoliyati o‘quvchilarni turli ishlarga jalb etishni, kommunikativ faoliyat esa o‘quvchi, hamkasb va ota-onalar bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq munosabat o‘rnatishni qamrab oladi [3]. Mazkur nazariy qarashlarni boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga tatbiq etish asosida o‘qituvchining kasbiy faoliyatini quyidagi o‘zaro bog‘liq turlarda ko‘rib chiqish mumkin:

Diagnostik faoliyat o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘rganishdagi yutuqlari va qiyinchiliklarini aniqlashdan iborat. O‘qituvchi savol-javob, kuzatish, yozma ish va amaliy topshiriqlar orqali har bir bolaning qaysi mavzuni o‘zlashtirganini, qaysi ko‘nikmasi esa qo‘shimcha mashqni talab qilishini bilib oladi. Masalan, o‘qish darsida o‘quvchi matnni ravon o‘qishi mumkin, biroq uning mazmunini tushuntirishda qiynaladi. Diagnostika o‘qituvchiga aynan matnni tushunish ustida ishlash zarurligini ko‘rsatadi. Uning vazifasi bolaga yorliq qo‘yish emas, keyingi ta’limiy yordamni to‘g‘ri belgilashdir.

Loyihalash faoliyati ta’lim va tarbiya maqsadlariga erishish yo‘lini oldindan belgilashdir. O‘qituvchi yillik va kundalik rejalarni tuzadi, dars maqsadini aniqlaydi, topshiriqlar ketma-ketligini hamda baholash usullarini tanlaydi. Bunda o‘quvchilarning yoshi, mavjud bilimlari va dars uchun ajratilgan vaqt hisobga olinadi. Masalan, matematikadan yangi amalni o‘rgatishda o‘qituvchi avval ko‘rgazmali misol, so‘ng birgalikda bajariladigan mashq, undan keyin mustaqil topshiriqni rejalashtirishi mumkin. Bunday ketma-ketlik bolalarga yangi bilimni bosqichma-bosqich egallash imkonini beradi.

Konstruktiv faoliyat darsning mazmuni va tuzilishini yaratishda namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi o‘quv materialidan asosiy tushunchalarni ajratadi, misollarni tanlaydi, ko‘rgazmali vositalarni tayyorlaydi va o‘quvchilarning darsdagi harakatlarini belgilaydi. Metodik faoliyat esa shu mazmunni qanday usullar bilan o‘rgatishni aniqlashga qaratiladi. Bir mavzuni barcha o‘quvchilarga aynan bir xil topshiriq orqali o‘rgatish har doim ham samarali bo‘lavermaydi. Shu bois o‘qituvchi tushuntirish, suhbat, amaliy mashq, juftlikda ishlash va didaktik o‘yin kabi usullarni dars maqsadiga qarab uyg‘unlashtiradi. Slastenin va hammualliflar konstruktiv faoliyat tarkibida materialni tanlash, o‘qituvchi va o‘quvchi harakatlarini rejalashtirish hamda zarur o‘quv vositalarini tayyorlashni ko‘rsatadi. [3].

O‘qitish faoliyatining mazmuni o‘quvchilarga bilim berish va ularda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi savod o‘rgatish, o‘qish, yozish, hisoblash va boshqa fanlarga oid dastlabki bilimlarni tushunarli tarzda o‘rgatadi. Shu bilan birga bolalarni savol berishga, taqqoslashga, fikrini izohlashga va xulosa chiqarishga undaydi. O‘qitishda natija faqat to‘g‘ri javoblar soni bilan belgilanmaydi. O‘quvchining topshiriqni qanday bajargani, fikrini qanday asoslagani va o‘z xatosini tuzata olgani ham ahamiyatlidir.

Tarbiyaviy faoliyat o‘quvchilarda hurmat, mas’uliyat, hamkorlik, halollik va boshqalarga e’tibor kabi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. U alohida tarbiyaviy mashg‘ulotlarda ham, har bir darsning mazmuni va sinfdagi kundalik munosabatlarda ham amalga oshadi. Masalan, guruhli topshiriqda o‘qituvchi bolalarni bir-birining fikrini tinglashga, vazifalarni adolatli taqsimlashga va umumiy natija uchun javobgarlikni his etishga o‘rgatadi. O‘zbekistonlik tadqiqotchi M.S. Abdullayevaning ishi bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini tarbiya fanini o‘qitish bilan bog‘liq holda rivojlantirish masalasiga bag‘ishlangan. [5].

Tashkilotchilik faoliyati dars va sinfdan tashqari ishlarning tartibli, mazmunli kechishini ta’minlaydi. O‘qituvchi o‘quvchilarning yakka, juftlik va guruhdagi ishini tashkil etadi; topshiriqlarni tushuntiradi; vaqtni taqsimlaydi; har bir bolaning faol ishtirok etishiga sharoit yaratadi. Bu faoliyat faqat intizomni saqlashdan iborat emas. Uning asosiy maqsadi o‘quvchilarni o‘qishga jalb etish va ularning birgalikdagi ishini boshqarishdir. [3].

Kommunikativ faoliyat o‘qituvchining o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan muloqotida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘qituvchining so‘zi, ohangi va munosabatiga sezgir bo‘ladi. Shu sababli tushunarli ko‘rsatma berish, bolani diqqat bilan tinglash va unga hurmat bilan fikr bildirish kasbiy mahoratning muhim qismidir. Ota-onalar bilan muloqotda o‘qituvchi bolaning yutug‘i va qiyinchiligini aniq misollar bilan tushuntirishi, uning rivojlanishi uchun birgalikdagi choralarni kelishib olishi lozim. Kuzmina modelida kommunikativ komponent pedagogik tizimning asosiy funksional qismlaridan biri sifatida qaraladi. [2].

Baholash faoliyati o‘quvchi erishgan natijani aniqlash va unga keyingi qadamni ko‘rsatishga xizmat qiladi. O‘qituvchi topshiriqning to‘g‘ri bajarilgan jihatlarini qayd etadi, xatoni tushuntiradi va uni tuzatish yo‘lini ko‘rsatadi. Boshlang‘ich sinfda aniq va rag‘batlantiruvchi fikr-mulohaza bolaning o‘qishga bo‘lgan ishonchini qo‘llab-quvvatlaydi. Refleksiv faoliyatda esa o‘qituvchi o‘z harakatini tahlil qiladi:

dars maqsadiga erishildimi, qaysi usul yaxshi natija berdi, qaysi o‘quvchilarga qo‘shimcha yordam kerak? Bu savollarga javob keyingi darsni yaxshiroq tashkil etishga yordam beradi. M.A. Safarovaning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy malakalarini rivojlantirishga oid tadqiqoti kasbiy tayyorgarlikni izchil rivojlantirish masalasining dolzarbligini ko‘rsatadi. [4]. Sanab o‘tilgan faoliyat turlari amaliyotda bir-biridan ajralmaydi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarning bilimini aniqlaydi, natijaga qarab darsni rejalashtiradi, mos topshiriqlarni tanlaydi, o‘quvchilar ishini tashkil etadi, ular bilan muloqot qiladi va dars yakunida natijani baholaydi. Olingan xulosalar esa navbatdagi dars uchun asos bo‘ladi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati bilim berish, tarbiyalash va o‘quvchi rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan yaxlit jarayondir. Uning samaradorligi o‘qituvchining har bir faoliyat turini egallashi va ularni o‘quvchilarning ehtiyojiga mos ravishda uyg‘unlashtira olishiga bog‘liq.

M.A. Safarovaning tadqiqoti bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan. M.S. Abdullayeva boshlang‘ich ta’limda tarbiya fanini o‘qitish misolida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalasini o‘rgangan. Bu ishlar o‘qituvchining metodik va tarbiyaviy tayyorgarligini birgalikda ko‘rib chiqish uchun asos beradi [4; 5]. Shuningdek, D.A. Abduraxmonova bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ko‘nikmalarini raqamli platformalar yordamida takomillashtirishni, F.A. Berdibekova esa ularning kasbiy mahoratini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirishni tadqiq etgan. Ushbu yo‘nalishlar kasbiy faoliyat davomida metodlarni yangilash va o‘z ustida ishlash zarurligini ko‘rsatadi [6; 7].

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati yagona pedagogik jarayonning bir-birini to‘ldiruvchi turlaridan tashkil topadi. Diagnostika o‘quvchi ehtiyojini aniqlashga, loyihalash ta’lim maqsadini aniq harakatlarga aylantirishga, o‘qitish va tarbiyalash esa shu harakatlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Muloqot, baholash va refleksiya jarayon natijalarini kuzatish hamda faoliyatni takomillashtirish imkonini beradi. Demak, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlashda bu faoliyat turlarini alohida ko‘nikmalar sifatida ham, o‘zaro bog‘liq kasbiy tizim sifatida ham o‘rgatish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi tahliliy ma’lumotlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati o‘zaro bog‘liq vazifalardan tashkil topishini ko‘rsatadi. O‘quvchining tayyorgarligi va ehtiyojlarini aniqlash darsni loyihalashga asos bo‘ladi; metod va topshiriqlarni tanlash o‘qitish hamda tarbiyaviy ishlarning mazmunini belgilaydi; baholash va refleksiya esa keyingi pedagogik qarorlarni aniqlashtirishga xizmat

qiladi. Shuning uchun diagnostik, loyihalash, metodik, tashkilotchilik, kommunikativ va refleksiv faoliyatni yagona pedagogik jarayon doirasida o‘rganish nazariy jihatdan asosli hisoblanadi. N.V. Kuzmina hamda V.A. Slastenin va hammualliflarining pedagogik faoliyatga oid qarashlarini boshlang‘ich ta’limga tatbiq etish o‘qituvchi vazifalarini tizimlashtirish imkonini beradi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilarning kasbiy malaka, tarbiyaviy tayyorgarlik, raqamli ko‘nikma va kasbiy mahoratga oid ishlari mazkur tasnifning o‘qituvchilarni tayyorlashdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda alohida metodlarni o‘rgatish bilan birga, o‘quvchini o‘rganish, darsni loyihalash, ta’lim va tarbiyani tashkil etish, natijani baholash, faoliyatni takomillashtirish izchilligini egallashga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dundar H., Spivack M., Albone J. Tools to get all children reading // World Bank Blogs. - 2024. - 6 September. - https://blogs.worldbank.org/en/education/tools-to-get-all-children-reading (murojaat sanasi: 27.09.2026).

2. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. - Л.: Знание, 1985. - 32 с. https://www.pedlib.ru/Books/4/0180/4_0180-12.shtml (murojaat sanasi: 27.09.2026).

3. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебное пособие / под ред. В.А. Сластенина. - М.: Академия, 2002. - 576 с. https://pedlib.ru/Books/1/0075/1_0075-25.shtml (murojaat sanasi: 27.09.2026).

4. Safarova M.A. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy malakalarini rivojlantirish: avtoreferat. - 2023. https://library.ziyonet.uz/book/129048 (murojaat sanasi: 27.09.2026).

5. Abdullayeva M.S. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi (Boshlang‘ich ta’limda tarbiya fani misolida): avtoreferat. – 2024. https://library.ziyonet.uz/book/135244 (murojaat sanasi: 27.09.2026).

6. Abduraxmonova D.A. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ko‘nikmalarini raqamli platformalar vositasida takomillashtirish metodikasi: avtoreferat. – 2025. https://library.ziyonet.uz/book/138259 (murojaat sanasi: 27.09.2026).

7. Berdibekova F.A. Akmeologik yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy mahoratini rivojlantirish metodikasi: avtoreferat. -2025 https://library.ziyonet.uz/book/137520 (murojaat sanasi: 27.09.2026).